
НОВЕ ОСМИСЛЕННЯ РУХУ НОВАТОРІВ ДОНБАСУ 1930-Х: ПОГЛИБЛЕНЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ ПРОТИ БРУДНОГО СПОТВОРЕННЯ

Бум О. М.

In response to certain authors' attempts to once again tarnish the reputation of the movement of industry innovators in Donbas, based on research of lesser-known sources and in-depth reading of contemporary literature, this report once again underlines the importance of comprehensive analysis of the reality of innovations in Ukraine during the industrialization period.

Key words: *innovative ideas, Alexey Stakhanov, Makar Mazai, Soviet industrialization, Stakhanovite movement, innovators of industry.*

Мета дослідження полягає у відповіді на сучасні спроби очорнити, забути новаторів промисловості 1930-х рр., довести ненауковий підхід до висвітлення історії долі відданих будівництву нової промисловості, покращенню матеріального стану робітників, спираючись на нові документальні матеріали директора Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча М. В. Радіна, поглиблене прочитання довго засекречених матеріалів лютнево-березневого пленуму (1937 р.) ЦК ВКП(б), подальше обґрунтування авторської оцінки стахановського руху в докторській дисертації (1991 р.).

Про інтерес до ролі та місця О. Г. Стаханова та інших новаторів виробництва свідчать численні публікації, монографії С. В. Кульчицького, З. Г. Лихолобової, В. С. Бондаренка, статті та брошури молодих дослідників. Водночас за сучасних умов знову посилюються спроби під проводом «нового погляду» забути ім'я молодих новаторів промисловості та відкинути названий ім'ям одного із них рух. Такі підходи зустрічаються не лише в Україні, а й у авторів російського «Большого энциклопедического словаря», численних підручниках з історії Росії, праці американського дослідника Г. Куромії та інших.

Із перебуванням ДонНУ в екзилі, викликаному агресією Росії, імперською політикою гібридної війни російського керівництва, кафедри історії України довелося переглянути робочі програми, розробляти нові спецкурси. Після розмов зі студентами старших курсів і магістрантами мені (після міжфакультетської кафедри) за рішенням вченої ради факультету випала доля читати спецкурси. Серед них «Маловідомі керівники промисловості в умовах радянської індустріалізації України» та «Стахановський рух – рух новаторів виробництва». Цікаво завжди проходила остання тема «Стахановський рух очима сучасних дослідників». Серед основної літератури студенти мали змогу користуватися авторською монографією, художньо-документальним нарисом про О. Г. Стаханова та двома монографіями В. С. Бондаренка [1; 2; 3].

Із початку стахановського руху вийшли численні публікації істориків, економістів, краєзнавців, спогадів безпосередніх ініціаторів та учасників радянської індустріалізації. Радянський період історіографії однозначно оцінює цей рух як організований правлячою партією. Лише наприкінці горбачовської «перестройки» з'являються перші спроби перегляду оцінки руху й особистості О. Г. Стаханова. За «новаторською оцінкою» йдеться про «олівцевих героїв» [16, с. 100].

Працюючи довгий час над проблемами організації управління промисловості в міжвоєнну добу, спираючись на особисті враження та певні знання суті шахтарської праці й особистих зустрічей із керівниками колективів молодіжних шахтарських бригад та О. Г. Стахановим у м. Чистякове (Торез), монографії визначного радянського економіста Є. О. Єрманського [11], я дійшов нового висновку. Цей висновок підтримала Спеціалізована вчена рада на захисті докторської дисертації в КДУ ім. Т. Г. Шевченка (1991 р.). Йдеться про стахановський рух як рух новаторів промисловості на прогресивну систему організації праці й управління виробництвом за участю власне робітників [4, с. 31–35; 8, с. 157–185, 326–383]. Після цього внеском в історію стахановського руху стало понад 40 авторських публікацій, виступів на наукових конференціях у Москві, Санкт-Петербурзі (Російська Федерація), Гомелі (Республіка Білорусь), на міжнародній конференції в Стаханові – Луганську.

Мою наукову позицію поділяв академік НАН України, голова Спільки краєзнавців України П. Т. Тронько, який свого часу починав свій трудовий шлях на Щербинівських копальнях Донбасу. Мені імпував заклик до молодих краєзнавців: «Знати історію, якою вона була... Не провина молодого вибійника і руху, чийм ім'ям почали його називати, а біда, яка йшла від сталінської оцінки руху» [17, с. 12].

У новітній період української історіографії почали переглядати наукові позиції 1980-х рр. Дослідники почали відходити від сталінської оцінки стахановського руху «як вищої форми соціалістичного змагання». Проте з середини 1990-х рр. почали характеризувати рух як визначення рекордного досягнення «завдяки застосуванню прогресивного методу роботи». Йдеться про оцінки С. В. Кульчицького у фундаментальній праці колективу Інституту історії України «Історія України: нове бачення» [13, с. 237]. Там само повідомляється, що «історія не зберегла прізвищ співавторів рекорду». І не дивно, що студенти-магістри на заняттях ставили таке питання: «Як же так, у монографії О. М. Бута названі імена двох кріпильників, а сам Станіслав Владиславович був опонентом на захисті докторської дисертації?». Через декілька років фактично такі ж погляди Станіслав Владиславович засвідчує в публікаціях випуску 1999 р. та 2004 р. [14, с. 209; 18]. І зовсім важко дискутувати на семінарських заняттях, коли студент, який пропустив лекцію, посилається на новітню, як їм здається, авторитет-

---

ну літературу при підготовці домашнього завдання. Конкретно, в авторитетному десятитомному виданні «Енциклопедія історії України» в статті В. Ю. Васильєва О. Г. Стаханов називається «автором світового рекорду» [9, с. 836]. В цікавій на злобу дня монографії, присвяченій Донеччині та Луганщині у XVII–XXI ст., автори С. В. Кульчицький та Л. Д. Якубова в окремому підрозділі «Стахановський рух» зазначають, що в цьому русі, «який має колосальну історіографію, в якій нелегко розібратися... щоб продертися крізь численні нашарування історичного міфу і встановити реальні обставини рекорду», – стверджують автори, – «треба вивчати першоджерела» [15, с. 256]. Виникає питання: чому одразу «рекорд»? Пригадується, як О. Г. Стаханов на суперечливій розмові бригадирів шахтарських колективів про роботу на «жирних вугільних лавах» почув вислів: «як було у Стаханова». Олексій Григорович підійшов до шахтарів і розв'язав ситуацію: «Я туди (*показав пальцем донизу*) за рекордом не спускався!» [7, с. 2].

У новій монографії шановні дослідники зазначають, що краще вивчив джерела у 1991 р. М. П. Троян [15, с. 256; 19]. А в джерелі, яке я використав у докторській дисертації – постанові пленуму Донецького обкому КП(б)У (вересень 1935 р.) – наголошувалося, що «єдиним шляхом виконання річної програми (*вуглевидобутку – О. Б.*) є шлях стахановський – іншого шляху немає» [10, арк. 32]. В розгорнутій статті на шпальтах обласної газети «Социалистический Донбасс» начальник вуглевидобувної дільниці М. Г. Машуров чесно, відверто і просто розповів про інженерну розробку, реалізацію та наслідки новаторського методу видобутку палива [20, с. 2; 4, с. 155]. Далі в монографії С. В. Кульчицький та Л. Д. Якубова наводять приклад рекордсмена-сталевара Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча М. М. Мазая, посилаючись на «Записки сталевара», перевидання 1990 р. Але й тут є нові докази сутності новаторів, а не рекордсменів у металургії. Йдеться про результат тандему – ідея сталевара, а інженерні розробки – начальника мартенівського цеху. У книзі видавництва «Донбас» П. Ф. Севєрова «Макар Мазай» начальником цеха зневажливо названо «некто Боровльов». Як зазначає дослідниця Г. М. Захарова, авторитетний маріупольський письменник і краєзнавець Л. Д. Яруцький виявив в архівах ім'я дійсного начальника цеху, інженера-новатора сталеваріння Я. А. Шнеєрова [12, с. 28]. Мені довелося й особисто перерахувати в «Ленінці» підшивку «Приазовского рабочего», в якій директор Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча у статті, присвяченій пам'яті Серго Орджонікідзе (лютий 1937 р.) розповідає про прийом на зустрічі у наркома. Там відмічалися результати новаторських плавок на печі сталевара М. М. Мазая, присутній був і Я. А. Шнеєров.

Усі мої роздуми на базі поглибленого вивчення архівних джерел і прочитання опублікованої літератури привели до нової оцінки сутності руху новаторів. Мені здається, що він виник і не міг інакше розвиватися без непримітних

двох умов: дійсність 1930-х рр. свідчила, що без інженерних розробок робітники провідних професій не могли самостійно бути новаторами, тому вже декілька років як я уточнив назву та доводжу сутність спецкурсу: «Велич особистості. Новатори промисловості в умовах радянської індустріалізації України». Отже, йдеться про новаторський метод у вуглевидобутку, розроблений інженером М. Г. Машуровим і виконаний відбійником молотка О. Г. Стахановим. А в металургії ідею подав із пропозиціями сталевар М. М. Мазай, а розрахунки провів і письмове заключення представив (наводить Л. Д. Яруцький) інженер Я. А. Шнеєров [4, с. 275–277].

Як бачимо, рух новаторів виробництва в умовах радянської індустріалізації, як би не оцінювали його господарники та не характеризували науковці, все ж треба зараховувати до одного з феноменів 1930-х рр. Поглиблення документальної бази першоджерел, разом із прочитанням новітньої літератури, повинні надихати молодих дослідників, істориків, економістів, краєзнавців. Заслужують на глибше вивчення і розкриття технології сталінського режиму в подоланні негативних настроїв у суспільстві, викликаних нав'язуванням владою рекордних досягнень у добу індустріалізації. Це буде сприяти відновленню справедливості, правди історії та доброї пам'яті про ентузіастів, майстрів розвитку економіки.

Джерела та література

1. Алексей Стаханов: Человек-символ, Человек-легенда, Человек-загадка: художественно-документальный очерк / сост. и ред. А. А. Постнов. Донецк: «Регион», 2005. 196 с.
2. Бондаренко В. С. Вугільний Донбасс в умовах радянської модернізації країни / за заг. ред. О. М. Бута, П. В. Доброва. Донецьк: ДонНУ, 2007. 210 с.
3. Бондаренко В. С. Проблеми розвитку промисловості України в міжвоєнну добу 1921–1941 рр.: радянська історіографія: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 268 с.
4. Бут О. М. Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки: монографія. Київ: «Либідь», 1990. 225 с.
5. Бут О. М. Велич особистості в гібридних умовах тоталітаризму: до 80-річчя пам'яті М. В. Радіна *Roxolania Historica = Historical Roxolania*: наук. зб. / редкол.: Ю. А. Святець (гол. ред.) та ін. Дніпро: Ліра, 2018. Вип. 1 (16). С. 269–283.
6. Бут О. М., Добров П. В. Економічна контрреволюція в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст.: від нових джерел до нового осмислення. Вид. 2, випр. і доп. / за заг. ред. О. М. Бута. Донецьк: Укр НТЕК, 2002. 215 с.
7. Бут А. Н. Нас водила молодость... *Горняк. Торезская городская газета*. 2010. 20 марта. С. 4.
8. Бут А. Н. Организация управления промышленностью в 1921–1941 гг.: автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Донецк: ДГУ, 1991. 39 с.
9. Васильев В. Ю. Стаханов Олексій Григорович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 9. Київ: Наук. думка, 2012. С. 836.

10. Державний архів Донецької області. Ф. 326-П. Оп. 1. Спр. 314. Арк. 1–47.
11. Ерманский Е. О. Стахановское движение и стахановские методы труда. Москва: Экономика, 1940. 372 с.
12. Захарова Г. М. Кто он – директор Радин? Мариуполь: «Новый Мир», 2010. 160 с.
13. Історія України: нове бачення: у 2-х т. / авт. кол.: В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, В. М. Даниленко, В. Б. Євтух, Г. В. Касьянов, М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Р. Г. Симоненко, Ю. І. Шаповал; за ред. В. А. Смолія; НАН України; Інститут історії України. Т. 2. Київ: Вид-во «Україна», 1996. 494 с.
14. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: «Альтернативи», 1999. 336 с.
15. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 813 с.
16. Лихолобова З. Г. Вугільна промисловість України 1920-х – початку 2000-х років: історіографія. *Нові сторінки історії Донбасу. Зб. наук. ст.* Кн. 15/16. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 90–113.
17. Олександр Микитович Бут: бібліографічний покажчик до 70-ти річчя з дня народження / уклад.: М. Є. Безпалов, В. С. Бондаренко. Донецьк: «Юго-Восток», 2010. 141 с.
18. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. Київ: Наук. думка, 2004. 528 с.
19. Троян М. П. Стахановський рух: новий погляд. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*: міжреспубліканський відомчий збірник наукових праць. Вип. 1. Київ: Інститут історії України, 1991. С. 69–84.
20. Социалистический Донбасс. 1935. 17 сентября. 4 с.

БИКІВНЯНСЬКИЙ МАРТИРОЛОГ: ДОНЕЦЬКИЙ СЛІД (ПОГОРЕЛОВ ДМИТРО ШАТІЙОВИЧ)

Бривко М. В.

The article on the example of the fate of the Esperanto poet Dmitry Pogorelov examines the mechanism of action of Stalin's political repression, demonstrates how the Soviet power of the Great Terror era fabricated cases of so-called «enemies of the people» and using accusations of Trotskyism, denigrated, the Ukrainian intelligentsia. The last months of the life path of the Ukrainian Esperanto poet on the basis of documents of archival-criminal case from the funds of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine are covered.

Key words: *D. I. Pogorelov, repression, investigative and criminal proceedings, «Great Terror».*

Багато хто чув про Бабин Яр, але мало хто знає про Биківню. Ще менше хоче сьогодні вірити в розправу над власним народом, здійснену тими, хто мав би захищати його, – радянськими правоохоронними органами. Проте саме вони